

VROEGMODERNE ECONOMISCHE ONTWIKKELING EN SOCIALE REPERCUSSIES IN DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN

Nijvel in de achttiende eeuw

Abstract – Early modern economic development and social repercussions in the Southern Low Countries: Nivelles in the eighteenth century

As a result of the development towards a more demand-side orientated approach in the economic history of the pre-industrial period, interest in the intertwined evolution of economic growth and social structures has re-emerged. In this case-study of a small urban society in the last century before the onset of the industrial revolution, social structures and economic change are studied side by side. It is argued that the urbanization from below that characterized the town of Nivelles during the second half of the eighteenth century, did not reduce the widespread poverty and inequality that had previously prevailed. Not the urban middling groups but the town's rentiers were able to secure the greatest profit from rising demand in the surrounding countryside. It is furthermore argued that Malthusian forces offset any redistributive effects of eighteenth-century economic growth.

Het hoe en waarom van de industriële revolutie, die circa 1800 eerst in Groot-Brittannië en vervolgens in de Zuidelijke Nederlanden doorbrak, is reeds sinds jaar en dag het meest besproken thema van de economische geschiedenis. Dat dit ook op het domein van de sociale geschiedenis van grote invloed is geweest, hoeft uiteraard niet te verwonderen. De debatten rond de levensstandaard van (fabrieks)arbeiders in de negentiende eeuw,¹ de kwestie van het

1. Joel Mokyr, 'Is there still life in the pessimist case? Consumption during the industrial revolution, 1790-1850', *Journal of Economic History* 48:1 (1988) 69-92; C.H. Feinstein, 'Pessimism perpetuated: real wages and the standard of living in Britain during and after the Industrial Revolution', *Journal of Economic History* 3 (1998) 625-658. Voor België: P. Scholliers, 'Historical food research in Belgium: development, problems and results in the 19th and 20th centuries', in: H.J. Teuteberg (ed.), *European food history: A research review* (Leicester 1992) 71-89; Yves Segers, 'Oysters and rye bread: Polarisating living standards in Flanders, 1800-1860', *European Review of Economic History* 5 (2001) 301-336; Y. Segers,

al dan niet voorkomen van een zogenaamde Kuznets-curve in de evolutie van de inkomensongelijkheid sedert de 'take-off' van de 'moderne economische groei',² en de grote stratificatiedebatten uit de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw:³ alle waren ze rechtstreeks of onrechtstreeks ingegeven door de vraag welke sociale structuren er precies aan de grondslag van de grote economische transformaties van die tijd lagen – en omgekeerd evenzeer welke er precies het gevolg van waren.

Nu in de economische historiografie van de afgelopen decennia de industriële revolutie als absolute cesuur tussen een era van immobilisme en een fase van onafgebroken en exponentiële groei aan belang heeft ingeboet, verlegt ook de sociale geschiedenis langzamerhand haar onderzoeksfocus. Aan gezien het belang van pre-industriële economische ontwikkelingen steeds vaker voor het voetlicht treedt, valt het eenvoudig te begrijpen dat de sociale historiografie van pre-industrieel Europa zich steeds meer richt op de sociale structuren die met de economische ontwikkelingen van de vroegmoderne periode gepaard gingen. Toch blijkt kwantitatief en empirisch onderzoek op dit domein, mede als gevolg van brongerelateerde problemen, voorlopig vrij zeldzaam. Hypothesen omtrent het toenemend belang van sociale midden-groepen, steeds breder gedragen consumptiepatronen, of polariserings- en proletariseringstendensen tijdens de vroegmoderne periode, blijven dan ook relatief weinig empirisch onderbouwd en zelden met elkaar geconfronteerd. In hoeverre de sociale structuren binnen een (kleine) stedelijke samenle-

'Nutrition and living standards in industrializing Belgium, 1846-1913', *Food & History* 2 (2004) 165-180.

2. Simon Kuznets, 'Economic growth and income inequality', *American Economic Review* 45 (1955) 1-28; P.H. Lindert en J.G. Williamson, 'Three centuries of American inequality', *Research in Economic History* 1 (1976) 69-123; J.G. Williamson en P.H. Lindert, *American inequality: a macroeconomic history* (New York 1980); P.H. Lindert en J.G. Williamson, 'Reinterpreting Britain's social tables, 1688-1913', *Explorations in Economic History* 20:1 (1983) 94-109; J.G. Williamson, *Did British capitalism breed inequality?* (Boston 1985); Jan Luiten van Zanden, 'Tracing the beginning of the Kuznets Curve: Western Europe during the early modern period', *The Economic History Review* 48:4 (1995) 643-664; L. Soltow en Jan Luiten van Zanden, *Income and wealth inequality in the Netherlands, 16th-20th century* (Amsterdam 1998); P.H. Lindert, 'When did inequality rise in Britain and America?', *Journal of Income Distribution* 9:1 (2000) 11-25.

3. Een selectie: J. Sentou, *Fortune et groupes sociaux à Toulouse sous la Révolution (1789-1799). Essai d'histoire statistique* (Toulouse 1969); A. Daumard, *Les bourgeois de Paris au XIXe siècle* (Parijs 1970); J. Verhelst, 'Problematiek in verband met de historische studie van een sociale stratifikatie', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 3-4 (1975) 367-375; J. De Belder, 'Beroep of bezit als criterium voor de sociale doorsnede. Een aanzet tot uniformisering van reconstructiemethoden', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 6 (1976) 257-279; J. Giele en J. Van Oenen, 'Theorie en praktijk van het onderzoek naar de sociale structuur', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 2 (1976) 167-185; Eric Vanhaute, 'Het debat dat er geen was. Sociale stratificatie in de geschiedschrijving', in: J. Art en L. François (eds.), *Docendo discimus. Liber amicorum Romain Van Eenoo* (Ghent 1999) 229-240.

Detail uit de Ferrariskaart (1777) van de stad Nijvel.

ving in de eeuwen voorafgaand aan de industriële revolutie aan verandering onderworpen werden, en hoe deze zich verhielden tot de economische ontwikkelingen van die tijd, vormt het onderwerp van deze casestudy.

Deze bijdrage richt zich specifiek op de fase van stedelijke en economische groei die plaats vond tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw. Tijdens deze periode werden de Oostenrijkse Nederlanden gekenmerkt door een snelle urbanisatie en een stijging van de productie per capita.⁴ Over het precieze karakter van deze economische groei bestaat echter nog heel wat onenigheid. De onderzoeksvraag is dan ook tweeledig. Enerzijds wordt er gekeken naar de repercussies van deze (pre-industriële) groei op de sociale structuur van een kleine stad. Anderzijds wordt geprobeerd om inzicht te verschaffen in het karakter van die economische groei door specifiek het lot van de sociale ‘middengroepen’ nauwkeuriger onder de loep te nemen. Deze vraagstellingen worden benaderd met behulp van een casestudy naar

4. P.M.M. Klep, *Bevolking en arbeid in transformatie. Een onderzoek naar de ontwikkelingen in Brabant, 1700-1900* (Nijmegen 1981) 413. Zie ook de paper van Erik Buyst gepresenteerd op de World Economic History Conference, Utrecht, augustus 2009.

de Waals-Brabantse stad Nijvel. Daarbij wordt eerst en vooral gekeken naar de evolutie van de economische structuur, aan de hand van de veranderingen in de beroepssamenstelling van de stad tussen 1755 en 1796. Vervolgens worden sociaal-economische verschillen onder de loep genomen met behulp van armoedeschattingen en een analyse van de inkomensongelijkheid. Tenslotte wordt aan de hand van beroepstellingen en belastingslijsten specifiek naar het lot van de sociale middengroepen gekeken om inzicht te verkrijgen in het karakter van de bestudeerde economische verandering.

Pre-industriële economische ontwikkeling en ongelijkheid: historiografie

De revisionistische interpretatie van de economische geschiedenis van vóór 1800 heeft de laatste jaren gezorgd voor een verschuiving in de appreciatie van het karakter van (pre-industriële) economische groei. In het verleden werd de pre-industriële economie al te vaak benaderd vanuit haar aanbodzijde. De nadruk lag doorgaans op de groei of het verval van de grote, exportgerichte sectoren, hoofdzakelijk in de textielnijverheid. Het uitblijven van substantiële productiviteitsverhogingen in deze sectoren vóór 1800 bevestigde telkens weer de conclusie dat pre-industriële economische groei een waanidee zou zijn.⁵ Revisionistische economische historici wijzen er echter steeds meer op dat de vraagzijde van de vroegmoderne economie al die tijd schromelijk onderbelicht bleef, en dat net daarin mogelijkheden schuilgaan voor pre-industriële economische groei.⁶ Theorieën rond de *industrious revolution*, de vroegmoderne opkomst van sociale middengroepen, en het plaatsvinden van een consumptierevolutie, zijn in grote mate schatplichtig aan deze herinterpretatie van de pre-industriële economische geschiedenis.⁷

5. Een recente herwaardering van deze zienswijze in G. Clark, *A farewell to alms: A brief economic history of the world* (Princeton 2007). Een belangrijke uitzondering was al vroeg Herman Van Der Wee. Zie bijvoorbeeld H. Van Der Wee, 'De economie als factor bij het begin van de opstand in de Zuidelijke Nederlanden', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 83 (1969) 15-32.

6. Jan De Vries, 'Between purchasing power and the world of goods: understanding the household economy in early modern Europe', in: J. Brewer en R. Porter (eds.), *Consumption and the world of goods* (Londen 1994) 85-132; Jan De Vries en Ad van der Woude, *The first modern economy* (Cambridge 1997); Jan De Vries, 'Economic growth before and after the industrial revolution: a modest proposal', in: Maarten Prak (ed.), *Early Modern Capitalism* (Londen 2001). Een overzicht in Jan Luiten van Zanden, 'Een debat dat niet gevoerd werd: over het karakter van het proces van premoderne economische groei', *NEHA-Bulletin* 9:2 (1994) 77-92; Jan Luiten Van Zanden, 'The 'revolt of the early modernists' and the 'first modern economy': an assessment', *Economic History Review* 55:4 (2002) 619-641.

7. N. McKendrick, J. Brewer en J.H. Plumb, *The birth of a consumer society: the commercialisation of eighteenth-century England* (Londen 1982); J. Barry, 'The making of the middle class?', *Past & Present* 145:1 (1994) 194-208; Bruno Blondé en Ilja Van Damme, 'Een crisis

Ook wat het achttiende-eeuwse Brabant betreft, werd een scenario van substantiële urbanisatie en economische ontwikkeling ‘van onderuit’ beargumenteerd – gevat in de begrippen *urbanization from below* en *homespun economic growth*.⁸ Tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw was er sprake van een ‘traditionele’ groei die niet gedragen zou zijn door grote exportindustrieën, mechanisering of industrialisatie, maar die integendeel steunde op een impuls vanwege de lokale vraag. Verscheidene studies wezen erop dat de bevolkingsgroei op het platteland en de gestaag toenemende landbouwproductiviteit vanaf het midden van de achttiende eeuw de Brabantse steden immers rechtstreeks en onrechtstreeks ten goede kwamen.⁹ Terwijl de inkomsten van stijgende landrenten de stedelijke ingezetenen ten goede kwamen, profiteerden de stedelijke middengroepen ook van de toenemende vraag naar stedelijke producten en diensten op het platteland, terwijl ook de handel van agrarische producten op de stedelijke markten een uitbreiding kende.

De sociale weerslag van de economische groei tijdens deze periode is echter moeilijk te duiden. Hugo Soly ontwaart in de achttiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden voornamelijk een fundamentele wijziging van de relaties tussen stad en platteland, waarbij de stedelijke controle over de economische activiteiten op het platteland sterk toenam.¹⁰ De voortschrijdende commercialisering van de landbouw roomde het agrarisch surplus ten dele naar de steden af, terwijl ook de vruchten van de landelijke proto-industrie ten goede kwamen aan de stedelijke kapitalistische elite, en ten slotte ook het grondbezit in handen van de stedelijke burgerij nog toenam. Het resultaat was een scherpe tendens tot proletarisering, verarming en polarisering in die steden: terwijl de reële lonen daalden en de ambachtsstructuren uitgehold werden, slaagden de stedelijke elites er immers in om volop van de agrarische groei te profiteren.

als uitdaging? Kleinhandelsevoluties en verbruiksveranderingen te Antwerpen (ca. 1648-ca. 1748)’, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 4:1 (2007) 61-88; Ilja Van Damme, ‘Pendelen tussen revoluties en tradities. Recent historiografisch onderzoek naar de kleinhandel in de late middeleeuwen en de nieuwe tijd (ca. 1450-ca. 1850)’, *Stadsgeschiedenis* 2 (2007) 54-65.

8. Algemeen Jan De Vries, *European urbanization, 1500-1800* (Londen 1984). Specifiek voor Brabant: Bruno Blondé, *Een economie met verschillende snelheden. Ongelijkheden in de opbouw en de ontwikkeling van het Brabantse stedelijke netwerk (ca. 1750-ca. 1790)* (Brussel 1999).

9. Klep, *Bevolking en arbeid*; A. Lottin en H. Soly, ‘Aspects de l’histoire des villes des Pays-Bas méridionaux et de la principauté de Liège’, in: A. Lottin e.a. (eds.), *Études sur les villes en Europe Occidentale (milieu du xviie siècle à la veille de la Révolution Française)* (Paris 1983); Hugo Soly, ‘Social aspects of structural changes in the urban industries of eighteenth-century Brabant and Flanders’, in: H. Van Der Wee (ed.), *The rise and decline of urban industries in Italy and in the Low Countries (late Middle Ages-Early Modern times)* (Leuven 1988) 241-260; Blondé, *Een economie met verschillende snelheden*, 244-247.

10. Lottin en Soly, ‘Aspects de l’histoire des villes’, 231; Soly, ‘Social aspects’, passim.

Gravure door Joseph Hoolans: *La Grand Place de Nivelles* (ca. 1850). Bewaard in het Musée Communal de Nivelles.

In grote lijnen werden deze bevindingen specifiek voor Brabant bevestigd door het onderzoek van Paul Klep. Ook Klep ziet immers de vruchten van de (agrarische) transformaties in de tweede helft van de achttiende eeuw zo goed als uitsluitend geconcentreerd worden in handen van de elites die wisten te profiteren van de stijgende grondrentes. Het rentekapitalisme dat hij schetst werd gekenmerkt door een grote armoede van de (groeiende groep) loonarbeiders, een steeds verder uitgeholde en geproletariseerde middengroep en een van grondrenten levende elite die er economisch steeds beter voor stond, maar wiens consumptiepatroon hoofdzakelijk gericht was op de verwerving van luxe, en dus geen impuls vormde voor enige industrialisering. Volgens hem draaide tot het midden van de negentiende eeuw de Brabantse economie in essentie rond een elitair behoeftepatroon, en ging de ongelijke transformatie van bevolking en arbeid gepaard met enorme sociale ellende en diepe maatschappelijke malaise.¹¹

Deze uiterst negatieve inschattingen van de sociale gevolgen die met de achttiende-eeuwse *urbanization from below* gepaard gingen, worden echter

11. Klep, *Bevolking en arbeid*, 261, 328.

niet onderschreven door de bevindingen van Bruno Blondé. Volgens Blondé zorgde een verhoging van de (rurale) vraag naar stedelijke diensten en producten voor een toegenomen centraliteit. Dit houdt in dat het aanbod aan gespecialiseerde goederen en diensten in de stad toenam. Deze groeiende centrale functie zou een ontplooiing van de thuismarkt en de kleinhandel met zich mee hebben gebracht.¹² Daarbij wordt gesuggereerd dat deze verhoogde centraliteit voornamelijk de stedelijke middengroepen ten goede kwam, aangezien het in de eerste plaats de vraag naar hun diensten en producten was die de hoogte werd ingejaagd. In die optiek lijken de lokale thuismarkt en de verzorgende sector van de stedelijke economie in Brabant tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw een voldoende grote dynamiek te ontvouwen om welvaartscreatie 'van onderuit' mogelijk te maken.

Hoe de sociale effecten ten gevolge van de economische ontwikkelingen aan de vooravond van de industriële revolutie ondergaan werden door de stedelijke bevolking blijft voorlopig dus onduidelijk. We gebruiken een case-study van de kleine Waals-Brabantse stad Nijvel om na te gaan welke sociale implicaties deze pre-industriële groei precies met zich meebracht. Als kleine stad met een opmerkelijk grote centraliteitsstijging tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw is Nijvel exemplarisch voor de ontwikkeling die de Brabantse stedelijke economieën gedurende deze periode doormaakten.¹³

Urbanization from below: economische ontwikkeling te Nijvel

Ten zuiden van Brussel, in het overwegend agrarische Waals-Brabant, vormde Nijvel tijdens de vroegmoderne periode een centrum van regionaal belang. Het had een bevolking van circa 5.000 inwoners tegen het einde van de achttiende eeuw, en werd onder andere gekenmerkt door de prominente aanwezigheid van het voornamelijk Sint-Gertrudis kapittel in de stad. Hoewel de industriële revolutie Nijvel pas relatief laat in de negentiende eeuw zou bereiken, bleef het stadje in de voorafgaande decennia niet gevrijwaard van verandering. Gedurende de zeventiende eeuw was haar bevolkingsomvang relatief stabiel gebleven, maar vanaf het midden van de achttiende eeuw zette er een aanzienlijke demografische groei in. In amper dertig jaar tijd nam het aantal inwoners in de stad met zo'n twintig procent toe. Tijdens de negentiende eeuw zou de demografische groei aanhouden, zij het in een heel wat gematigder tempo.¹⁴ Niet enkel het bevolkingsaantal nam toe tijdens de achttiende eeuw,

12. Blondé, *Een economie met verschillende snelheden*, passim.

13. Ibidem.

14. Klep, *Bevolking en arbeid* 412-413; A. Jacquemin, *Pour un portrait socio-démographique de la Wallonie et du Brabant à la fin du XVIIIe siècle* (Brussel, 1996) 197; Blondé, *Een economie met verschillende snelheden*, 255-256.

ook de economische activiteit breidde zich uit.¹⁵ In de eerste plaats was deze toegenomen bedrijvigheid toe te schrijven aan de sterk stijgende bevolking en productiviteit op het Waals-Brabantse platteland, waar het verzorgingsgebied van Nijvel deel van uitmaakte.¹⁶ Als centrale plaats kon Nijvel van deze agrarische groei rechtstreeks een graantje meepikken door de handel die binnen haar poorten plaatsvond en de diensten die ze in de aanbieding had. Tegelijkertijd bezaten heel wat Nijvelse grondbezitters en renteniers landbouwgrond in dat verzorgingsgebied, en konden ze via stijgende pachtopbrengsten en grondrenten rechtstreeks van deze agrarische groei profiteren. Via hun consumptie kwamen ook deze winsten wellicht opnieuw de stedelijke economie ten goede.¹⁷ Ook de rol van het Sint-Gertrudis kapittel als belangrijk grondbezitter en consument zal daar wellicht haar steentje toe bijgedragen hebben.

Dat de economische groei tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw voornamelijk aan agrarische impulsen toe te schrijven was, betekent geenszins dat exportgerichte economische bedrijvigheid volledig ontbrak. Dit blijkt uit de 'proto-statistische' gegevens die door de Oostenrijkse regering rond het midden van de eeuw verzameld werden.¹⁸ In 1744 maakte de stadsmagistraat melding van drie veelzijdige stoffen-manufacturen,¹⁹ evenveel manufacturen van sarges, één katoenmanufactuur en vijf bescheiden manufacturen die zich met linnenproductie bezig hielden.²⁰ Hoewel deze manufacturen telkens een 'behoorlijk aantal' mannelijke en vrouwelijke arbeiders in dienst hadden, was de schaal van dergelijke ondernemingen wellicht niet bijzonder groot. Twintig jaar later was aan deze economische activiteit slechts weinig veranderd. Zes textielmanufacturen stelden in 1764 samen 441 arbeiders te werk en leverden een jaarlijkse productie van naar schatting 25.857 gulden op.²¹

15. Blondé, *Een economie met verschillende snelheden*, 288.

16. Duidelijk af te lezen aan de sterk stijgende pachtopbrengsten in deze streek, zie bijvoorbeeld: F. Daelemans, 'De tienden van het Sint-Geertrudekapittel van Nijvel (15-18e eeuw), een eerste benadering. Bijdrage tot de conjunctuurstudie', in: A. Verhulst en C. Vandebroek (eds.), *Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant, xive-xixe eeuw* (Gent 1979) 201-366; Blondé, *Een economie met verschillende snelheden*, 26.

17. Voor deze relaties in de vorm van een gesloten economisch model: P. Hohenberg en L. Lees, *The making of urban Europe* (Cambridge 1985) 113-115.

18. Over de aard, functionaliteit van en bronkritiek bij dergelijke gegevens, zie Philippe Moureaux, *Les préoccupations statistiques du gouvernement des Pays-Bas Autrichiens et le dénombrement des industries dressé en 1764* (Brussel 1971); Philippe Moureaux, *La statistique industrielle dans les Pays-Bas autrichiens à l'époque de Marie-Thérèse: documents et cartes* (Brussel 1974).

19. '... il fabrique en outre des étoffes croisées et drapées, ratifiées, baies de toutes couleurs, frisettes, sarges contrefaisant celles d'Angleterre et toutes sortes de sarges à doubler'.

20. Archives de la Ville de Nivelles (vN), nr. 109, Décisions et ordonnances, requêtes (1744). Voorts waren ook twee tabaksfabrieken, twee zoutraffinerijen en zeven looierijen aanwezig – net als een groot aantal olie-, vol- en watermolens. In hoeverre deze ondernemingen voor de export of voor de thuismarkt produceerden, valt echter moeilijk uit te maken.

21. Moureaux, *La statistique industrielle*, 163-164.

Dat de exportgerichte nijverheid niet geheel van belang ontdaan was, wordt bovendien gesuggereerd door de aanwezigheid van 43 handelaars in textiel. Daarnaast werden in de looierijen, tabaksmanufacturen, brouwerijen en distilleerderijen nog eens 122 andere arbeiders tewerkgesteld – maar zij produceerden wellicht voornamelijk voor de thuismarkt. Bovendien waren vele tientallen vrouwen gedurende de hele achttiende eeuw als kantwerkster actief in de huisnijverheid.²² De in de eerste plaats agrarisch gestuwde groei van de tweede helft van de achttiende eeuw speelde een steeds grotere rol in de Nijvelse economie, zonder echter de exportgerichte stedelijke proto-industrie in de manufacturen volledig te verdringen. Nijvel groeide in de negentiende eeuw niet uit tot een Verviers of Gent *avant la lettre* en behoorde niet tot de eerste geïndustrialiseerde steden op het continent, maar dat wil niet zeggen dat de textielindustrie in de stad onbelangrijk was.

Demografische groei, stijgende accijnzen en pachtprizen bevestigen dat Nijvel in de tweede helft van de achttiende eeuw een gunstige economische ontwikkeling doormaakte, getuige daarvan ook de hoge (per capita) centraliteit die de stad in 1796 liet optekenen in vergelijking met de andere steden in het Brabantse stedelijke netwerk.²³ Ook de evolutie van de Nijvelse arbeidsmarkt gedurende deze periode weerspiegelt deze veranderingen.

We haalden uit de volkstelling van 1755 en deze van het jaar IV (1796) alle beroepsaanduidingen van de Nijvelse gezinshoofden.²⁴ Een sectoriële analyse van deze gegevens laat weinig verschuivingen door de tijd heen zien, wat gezien de grofheid van de categorieën misschien niet hoeft te verbazen (tabel 1).²⁵ Voor een alternatieve verwerking van deze gegevens, maakten we gebruik van het HISCO beroepsclassificatiesysteem.²⁶ Dit stelt ons in staat

22. Deze groep valt voor het grootste deel van de achttiende eeuw moeilijk in beeld te krijgen. Het hoofdgeld van 1747 en de bevolkingstelling van 1755 maken beide zo goed als nooit melding van het beroep dat door gehuwde vrouwen uitgeoefend werd. Ook werd het beroep van arme personen niet opgenomen. Toch telt het hoofdgeld van 1747 37 kantwerksters en de telling van 1755 telt er 48 – beide wellicht zware onderschattingen. De veel vollediger telling van 1796 telt 137 kantwerksters, terwijl op dat moment de kantnijverheid er reeds op achteruit ging.

23. Daelemans, 'De tiender'; Blondé, *Een economie met verschillende snelheden*, 88-90.

24. De beroepsaanduidingen uit het Brabants hoofdgeld van 1747 (Staten van Brabant, *Cartons*, nr. 399) bleken minder volledig en werden daarom niet opgenomen.

25. Een vergelijking tussen Nijvel in 1755 en Leiden, Delft, zes Veluwe steden en elf Friese steden in 1749 wordt er wel mogelijk door. Daaruit blijkt dat Nijvel een vergelijkbare economische structuur had als Leiden, een typische nijverheidsstad. Zie H.A. Diederiks, 'Beroepsstructuur en sociale stratificatie in Leiden in het midden van de achttiende eeuw', in: H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma (eds.), *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw* (Hilversum 1985).

26. Zie <http://historyofwork.iisg.nl/>. Enkele kritische bemerkingen bij J. Hanus, 'Taxes and occupation; in search of social class in the 16th-century Low Countries', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 40:2 (2010) 179-214.

om meer rekening te houden met bijvoorbeeld scholingsgraad of de positie ten opzichte van de productiemiddelen. Daartoe brachten we ze onder in HISCLASS: een professioneel klassenmodel dat sterk gebaseerd is op het in de sociologie gangbare CASMIN-systeem. De twaalf klassen van HISCLASS brachten we vervolgens terug op zes die ons voor het vroegmoderne Nijvel het meest relevant leken (tabel 2).

TABEL 1 Sectoriële opdeling van de beroepen van Nijvelse gezinshoofden in 1755 en 1796 (in procenten)

	1755	1796	Vershil
0. Geen beroepsvermelding	13	9	-4
1. Vrije beroepen, technische arbeid	5	11	+6
2. Administratie en managers	2	2	=
3. Klerken en aanverwanten	3	2	-1
4. Handel en verkoop	13	14	+1
5. Diensten	6	6	=
6. Landbouw	1	1	=
7. Productie, transport, arbeid	51	49	-2
8. Renteniers	7	6	-1
Totaal	100	100	
N	747	781	

TABEL 2 Overzicht van de gebruikte socio-professionele klassen

	Skill-niveau	Klasse	
Niet-manuele arbeid	'Higher skilled'	Vrije beroepen; hogere ambtenaren en managers	1
	'Medium & lower skilled'	Handelaars; lagere managers; vrije beroepen	2
Manuele arbeid*	'Medium skilled'	Zelfstandige ambachtslieden; geschoolde handarbeiders	3
	'Lower skilled'	Laaggeschoolde handarbeiders	4
	'Unskilled'	Ongeschoolde handarbeiders	5
Renteniers		Renteniers	6
Geen beroep opgegeven		Onbekend	0

* Geen van de beroepen die in het HISCLASS classificatiesysteem ondergebracht worden onder de categorie 'higher skilled labour' werd in het achttiende-eeuwse Nijvel teruggevonden. Deze categorie werd dan ook niet opgenomen.

Enkele bronkritische bemerkingen zijn op hun plaats bij het gebruik van de Brabantse tellingen uit de achttiende eeuw voor het achterhalen van socio-professionele structuren. Allereerst dient erop gewezen dat we enkel voor huishoudhoofden – hoofdzakelijk mannen – over betrouwbare beroepsaanduidingen beschikken. Vrouwen- en kinderarbeid, ongetwijfeld een economische factor van belang, blijft dus reeds bij voorbaat onderbelicht. Maar ook

van een aanzienlijk deel van de huishoudhoofden beschikken we niet over een beroepsaanduiding (circa 9 tot 13 procent): het daarvoor voorziene vakje werd in de telling eenvoudigweg leeg gelaten. We kunnen veronderstellen dat zij geen vast beroep uitoefenden en wellicht hun nodige inkomsten bijeen sprokkelde met behulp van tijdelijke betrekkingen als dagloner of dankzij de armenzorg. Deels kunnen zij dus als werkloos bestempeld worden, maar tegelijkertijd verbergt deze groep wellicht een deel van het werkend proletariaat zonder een duidelijke, vaste stiel, dat bijvoorbeeld in manufacturen te werk gesteld was. Er is ten slotte nog een derde problematiek die zich stelt bij het gebruik van dergelijke beroepsgegevens. Men kan zich de vraag stellen in hoeverre achttiende-eeuwse beroepsaanduidingen geschikt zijn voor een hedendaagse categorisering. De concrete activiteiten, vaardigheden, 'scholingsgraad', relatie ten opzichte van de productiemiddelen, status of financieel gewin die achter heel wat beroepsaanduidingen (van 'handelaar' over 'schilder' tot 'metser') schuilgaan, blijven vaak onduidelijk. De beroepstitels weerspiegelen in enkele gevallen wellicht meer de structuur van het corporatieve weefsel dan de reële beroepsactiviteiten. Bij gebrek aan ander historisch materiaal kunnen we echter op basis van bijkomstige gegevens (bijvoorbeeld of het om een verkoper van kaarsen in detail of een groothandelaar in textiel gaat) zo goed mogelijk de gegevens volgens de vooropgestelde professionele classificatie stroomlijnen. Statusaanduidingen binnen specifieke beroepen, zoals het verschil tussen knechten en meesters, werden niet systematisch in de tellingen opgenomen. De tellers van 1755 registreerden opvallend vaker de statusaanduidingen dan die van 1796, wat de vergelijkbaarheid zou bemoeilijken.²⁷ Om de vergelijkbaarheid tussen beide tellingen te bewaren, werden in de vergelijkende tabellen de statusaanduidingen voor 1755 genegeerd voor die beroepen waarvan ook in 1796 geen statusaanduidingen genoteerd werden. Concreet betekent dit dat bijvoorbeeld de als dusdanig in 1755 aangeduide kleermakers- en schoenmakersknechten ondergebracht zijn in de groep der ambachtslieden (groep drie), in plaats van bij de 'laaggeschoolde arbeiders' (groep vier).²⁸

Gaan we na hoe sterk elke professionele 'klasse' vertegenwoordigd was in de volkstellingen van 1755 en 1796 (tabel 3), dan blijkt er al in het midden van de achttiende eeuw sprake te zijn van een sterke aanwezigheid van laag- en ongeschoolde loonarbeiders. Binnen groep vier behoorden de twee meest voorkomende beroepen tot de traditionele, exportgerichte (huis)nijver-

27. Het gaat om 81 aanduidingen in 1755 tegenover 8 in 1796.

28. Een alternatieve becijfering, rekening houdend met de statusaanduidingen van 1755, levert geen significant verschillende resultaten op wat de voornaamste evoluties besproken in dit artikel betreft. Dit geldt eveneens voor de gegevens verwerkt in grafiek 1, tabel 6 en tabel 8.

heid: kantwerkers (24 procent) en wevers (11 procent).²⁹ Samen met de ongeschoolde arbeiders van groep vijf (waarvan meer dan de helft louter en alleen als 'dagloner' of 'loonarbeider' te omschrijven valt), vormden groep vier en vijf het geheel van geproletariseerde arbeiders en namen ze 25 procent van de Nijvelse arbeidsmarkt in. Daarnaast was er een aanzienlijke groep huishoudhoofden waarvoor geen specifiek beroep vermeld werd, maar waarvan men kan veronderstellen dat velen onder hen regelmatig als loonarbeider actief waren. Telt men bij de groepen vier en vijf ook nog eens alle mannelijke huishoudhoofden uit deze laatste groep bij, dan bekomt men een totaal van 38 procent laag- of ongeschoolde werkkrachten.³⁰

TABEL 3 *Beroepsstructuur zelfstandige Nijvelse gezinshoofden, 1755-1796*³¹

Beroepsgroep	1755		1796		1755-1796	
	%	N	%	N	%	N
1 (vrije beroepen, ...)	5	34	7	54	+2	+20
2 (handelaars, ambtenaren, ...)	22	151	24	178	+2	+27
3 (ambachtslieden, ...)	29	206	30	217	+1	+11
4 (laaggeschoolde arbeiders)	20	138	18	130	-2	-8
5 (ongeschoolde arbeiders)	5	36	5	38	=	+2
6 (renteniers)	7	48	6	46	-1	-2
o (zonder beroep)	13	88	9	65	-4	-23
Totaal, intra muros	100	701	100	732		+31

Deze relatief sterke vertegenwoordiging van laag- en ongeschoolde werkkrachten in loondienst rond het midden van de achttiende eeuw, bevestigt het beeld van de Nijvelse economie dat door de industriële tellingen uit deze periode gesuggereerd werd. De stedelijke proto-industrie en exportgerichte textielnijverheid waren goed ontwikkeld, ook al domineerden ze de Nijvelse

29. Beroepsgroep 4 telde in 1755 45 verschillende beroepen, waarvan de meest voorkomende waren: kantwerkster (24%), wever (11%), naaister (6%) en wasvrouw (4%).

30. Dit komt overeen met 418 huishoudhoofden. Groep o (zonder beroepsopgave) bestond in 1755 uit 33% mannelijke huishoudhoofden, 39% vrouwelijke en 28% weduwen. We voegen de vrouwelijke gezinshoofden niet toe omdat het ontbreken van een beroepsvermelding bij deze groep veeleer aan tellingspraktijken dan aan het type beroep lijkt te liggen. Doen we dit wel, en tellen we deze hele groep, uitgezonderd de weduwen, bij de groepen 4 en 5, dan bekomt men een totaal van 51%.

31. Om de vergelijkbaarheid van de tellingen van 1755 en 1796 te vergroten, werd in deze tabel enkel rekening gehouden met de niet-inwonende huishoudhoofden (dus niet die hoofden van huishoudens die een kamer of een deel van een huis van een ander huishouden betrokken). Het is immers in de groep van de inwonenden dat de grootste discrepantie in registratiemethode optreedt tussen beide tellingen. De gevonden evoluties blijven echter dezelfde indien men toch met alle huishoudhoofden rekening houdt. Het verschil in de laatste kolom werd uitgedrukt in procentpunten.

economie zeker niet volledig. Daarvoor was ook de verzorgende sector te prominent aanwezig. In de eerste plaats vinden we dit deel van de economie terug in groep drie, waar de (zelfstandige) ambachtslieden ondergebracht zijn.³² De winkeliers, handelaars en beroepen uit de horeca vinden we daarnaast terug in groep twee.³³ Samen maakten deze beide groepen uit de verzorgende sector van de economie rond het midden van de eeuw 43 procent van de arbeidsmarkt uit. Samen beschouwen we deze beide beroepsgroepen in Nijvel als de ‘middengroepen’.

Over hoe die middengroepen precies moeten gedefinieerd worden, bestaat weinig eensgezindheid. In veel historiografische tradities wordt met het begrip niet zozeer naar de middelste regionen van de vroegmoderne samenleving verwezen, maar wel naar de ondernemende ‘bourgeoisie’ die verantwoordelijk geacht werd voor de uiteindelijke doorbraak van het industrieel kapitalisme in de negentiende eeuw. In navolging van Marx’ historische visie op deze middenklasse werd in de jaren zeventig van de vorige eeuw op zoek gegaan naar sporen van de burgerij in diverse steden aan het eind van het ancien régime.³⁴ In de praktijk bleken de meeste onderzoekers voornamelijk geïnteresseerd in de rijke kooplieden, handelaars-ondernemers en de ondernemende ambachtslieden: groepen die in een zuiver stedelijke context reeds lang vóór de industriële revolutie deel uitmaakten van de financiële, politieke en maatschappelijke elite.³⁵ Ook tegenwoordig worden in de historiografie zogenaamde ‘bourgeois values’, zoals ondernemingszin, werkliefde en commerciële gerichtheid, bijna vanzelfsprekend toegeschreven aan de vroegmoderne middengroepen, ook al heeft men het impliciet slechts over een beperkte sociale bovenlaag daarvan.³⁶ De meer bescheiden middengroepen van eenvoudige doch zelfstandige ambachtslieden uit de verzorgende sector (door Marx aangeduid als de ‘petty bourgeoisie’), zijn echter voor de aan-

32. Groep 3 telde in 1755 26 verschillende beroepen, waarvan de tien meest vertegenwoordigde waren: kleermaker (16%), beenhouwer (10%), schoenlapper (9%), schoenmaker (9%), schrijnwerker (8%), bakker (8%), brouwer (6%), kuiper (5%), hoedenmaker (4%) en metsers (4%). Het gaat hier niet uitsluitend om expliciet vermelde ambachtsmeesters, aangezien deze niet systematisch aangeduid werden door de tellers. Over processen van proletarisering en verschuivingen ten opzichte van de productiemiddelen op de arbeidsmarkt, lichten deze gegevens ons dus slechts gedeeltelijk in.

33. Deze groep telde in 1755 ca. 78 verschillende specifieke beroepsvermeldingen. Samen gevat werd de grootste groep gevormd door diverse soorten kleinhandelaars en winkeliers (33%), gevolgd door de herbergiers en tappers (17%) en de (groot)handelaars (21%).

34. Als genuanceerd voorbeeld daarvan geldt voor de Zuidelijke Nederlanden J. De Belder, *Elementen van sociale identifikatie van de Antwerpse bevolking op het einde van de xviii de eeuw*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling (UGent 1974); De Belder, ‘Beroep of bezit’.

35. J. Barry, ‘Introduction’, in: J. Barry en C. Brooks (eds.), *The middling sort of people. Culture, society and politics in England, 1550-1800* (Londen 1994) 1-27, 11-12.

36. G. Clark, *A farewell to alms*; D. McCloskey, *Bourgeois dignity and liberty: Why economics can't explain the modern world* (Chigaco, in druk).

gehaalde debatten uit de consumptiegeschiedenis niet minder van belang.³⁷ Voor de door ons gehanteerde afbakening van het begrip ‘middengroepen’, verlaten we ons op een marxistische definiëring aan de hand van het bezit van de productiemiddelen, waarin iedereen wordt opgenomen die *zowel* van arbeid *als* van kapitaal leeft. Met name zij die hun eigen productiemiddelen bezitten, maar (hoofdzakelijk) hun eigen arbeid aanwenden om deze te benutten.

De twee socio-professionele groepen die tot nog toe niet aan bod kwamen, behoorden in grote lijnen tot de elites van de stedelijke samenleving. Enerzijds waren er de renteniers (groep zes), die zo’n zeven procent van de huishoudhoofden uitmaakten,³⁸ en anderzijds de hogere professionele en vrije beroepen die de meest prestigieuze beroepsgroep (groep één) vormden.³⁹ Op een lichte stijging van deze laatste groep na, bleven beide – hoogste – takken van de Nijvelse socio-professionele structuur tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw zo goed als onveranderd (tabel 3). Het aandeel van de professionele middengroepen (groepen twee en drie) groeide matig, zowel in absolute als in relatieve termen (van 51 naar 54 procent van de arbeidsmarkt). In de loop van diezelfde veertig jaar maakte het aandeel van de geproletariseerde professionele groepen (groepen 4, 5 en o) een lichte omgekeerde evolutie door: zij daalden van een aandeel van 38 procent naar 32 procent (-6 procentpunten), of in absolute termen: van 262 huishoudens naar 233.⁴⁰

Uit dit overzicht kunnen we concluderen dat de tweede helft van de achttiende eeuw gekenmerkt werd door een dubbele evolutie. De economische en demografische groei op het omliggende platteland verstreekte de vraag naar de verzorgende functies en diensten die door Nijvel als centrale plaats vervuld werden. De professionele middengroepen uit de ambachtssector en (in mindere mate) de horeca en handel wisten daarvan te profiteren en namen enigszins in omvang toe. In hoeverre ook de stedelijke thuismarkt zelf deze groeiende vraag stimuleerde, valt voorlopig moeilijk uit te maken. Tijdens diezelfde periode van economische groei in de tweede helft van de achttiende eeuw daalde het aantal laag- en ongeschoolde (loon)arbeiders in de Nijvelse

37. Duidelijk in McKendrick, Brewer en Plumb, *The birth of a consumer society*.

38. Dit betekent geenszins dat alle renteniers meteen ook grootvermogend waren. Oudere weduwen, om maar één voorbeeld te noemen, die net konden overleven van de opbrengst van enkele renten, werden immers eveneens als renteniers aangeduid.

39. Groep 1 telde in 1755 11 verschillende beroepsaanduidingen, waarvan vooral politiek personeel (26%), apothekers (18%), notarissen (15%) en advocaten goed vertegenwoordigd waren.

40. In dit geval werden groep 4 en 5 samengeteld, plus de niet-weduwen van groep o (de huishoudhoofden zonder specifieke beroepsvermelding). Indien groep o buiten beschouwing gelaten wordt, daalde hun aandeel van 25% naar 21% (-4 procentpunten). De stijging van de geproletariseerde groepen kan dus deels te wijten zijn aan de verschillende tellingspraktijken in 1755 en 1796.

economie. De economische ontwikkeling van de tweede helft van de achttiende eeuw ging in Nijvel dus alleszins niet gepaard met een voortschrijdende proletarisering.⁴¹ Daar waar de stad in het midden van de eeuw gekenmerkt werd door een duale economische structuur, met een relatief sterk vertegenwoordigde stedelijke proto-industrie, helde de balans in de tweede helft van de achttiende eeuw verder over naar een hoofdzakelijk verzorgende economie die door de consumptievraag vanuit het omliggende platteland en haar eigen stedelijke inwoners gevoed werd. Nijvel vormt dus een ideale casestudy om na te gaan met welke verschuivingen in de sociale structuur van een stedelijke samenleving een dergelijk type economische ontwikkeling gepaard ging.

De sociale structuur: armoede en ongelijkheid

De economische ontwikkeling van de tweede helft van de achttiende eeuw kwam dus ‘van onderaf’. Nijvel ontpopte zich nog meer dan tevoren tot een regionaal verzorgingscentrum met een grote vertegenwoordiging van professionele middengroepen. Maar ging deze groei ook hand in hand met een toenemende welvaart, een meer egalitaire inkomensverdeling en bloeiende stedelijke middengroepen die in staat waren een ‘consumptierevolutie’ te dragen, zoals de hypothese van de ‘groei van onderaf’ zou veronderstellen?

Bij ontstentenis van seriële prijsgegevens en een betrouwbaar scala aan loongegevens uit het achttiende-eeuwse Nijvel, valt de evolutie van de levensstandaard tijdens deze periode slechts moeilijk rechtstreeks te reconstrueren. Occasionele loonaanduidingen in de kwitanties bij de Nijvelse stadsrekeningen wijzen, net als elders in Brabant, op nominale loonstabiliteit gedurende de volledige eeuw. Baseren we ons op gegevens voor andere Brabantse steden, dan kunnen we veronderstellen dat ook in Nijvel de reële lonen er tijdens deze periode licht op achteruit gingen.⁴² Aangezien tegelijk het aandeel van loonarbeid in de Nijvelse economie afnam, betekent dit echter geenszins dat het welvaartspeil van de volledige stadsbevolking daalde.⁴³

41. Contrasteer met bijvoorbeeld Catharina Lis en Hugo Soly, *Poverty and capitalism in pre-industrial Europe* (Brighton 1979).

42. Jan De Vries, ‘An inquiry into the behaviour of wages in the Dutch Republic and the Southern Netherlands, 1580-1800’, *Acta Historiae Neerlandicae. Studies on the History of the Netherlands* 10 (1978) 79-97, 81-82. Voor enkele loongegevens, zie Ryckbosch, ‘Een kleine stad aan de vooravond van de industrialisatie. Sociaal-economische structuren van Nijvel in de 18de eeuw’, Workshop *Op zoek naar de middengroepen*, 5 december 2008, bijlage 2. Het zomerdagloon van een meester metsers schommelde rond de 16 stuiver, dat van een metsersknecht rond de 10 stuiver. Een ongeschoold dagloner in stadsdienst verdiende dan weer tussen de 7 en 10 stuivers per dag.

43. B. Blondé, ‘Bossche bouwvakkers en belastingen: nadenken over economische groei, levensstandaard en sociale ongelijkheid in de zestiende eeuw’, in: B. Blondé, B. De Munck

Een mogelijke indicatie voor de evolutie van de Nijvelse sociale structuren vormt de verspreiding van armoede. Hoewel één van de meest bestudeerde objecten uit de pre-industriële sociale geschiedenis van de Nederlanden, blijft het onderzoek naar armoede in het verleden onvermijdelijk geplaagd door conceptuele en empirische valkuilen. In hedendaags beleidsgericht armoede-onderzoek wordt zowel gebruik gemaakt van relatieve – waarbij de armoedegrens vastgelegd wordt op een bepaald percentage van het mediaan inkomen – als van absolute armoedemaatstaven, waarbij bijvoorbeeld de armoedegrens op één dollar per dag ligt. Historici zijn grotendeels aangewezzen op de maatstaven die door eigentijdse waarnemers uit het verleden aangereikt worden, wat resultaten oplevert die het ambigue midden bewandelen tussen een impressie van de concrete sociale realiteit enerzijds en de subjectieve ervaring en representatie ervan door de tijdgenoot anderzijds. Ook onze Nijvelse gegevens ontsnappen niet aan deze complicatie, en worden bovendien nog geplaagd door enkele lacunes in de bronnen.

De Tafels van de Heilige Geest laten ons toe te becijferen dat er gedurende de vroegmoderne periode een geleidelijke stijging optrad in het aantal huishoudens te Nijvel dat voor hulp vanwege de parochiale armenzorg in aanmerking kwam. In 1496 kwam circa 30 procent van de huishoudens op de bedelingslijsten voor, in 1526 ging het om 35 procent en in 1755 tenslotte om 39 procent van de huishoudens.⁴⁴ De bedelingslijsten die het hoofdgeld van 1747 vergezelden, maakten zelfs melding van 502 bedeelde huishoudens, of meer dan de helft van de volledige Nijvelse bevolking. Uitzonderlijke oorlogsomstandigheden en de heffing van het hoofdgeld zelf (wie op de Tafels van de Heilige Geest voorkwam, werd immers fiscaal vrijgesteld) kunnen wellicht deze piek helpen verklaren. Voor datzelfde jaar bleven overigens ook voor één van de vijf parochies lijsten bewaard met de namen van zij die parochiale bijstand hadden verzocht, maar tot dusver niet verkregen. Bovenop de 95 personen die financiële en/of materiële hulp kregen van de parochie van Saint-Jean Evangeliste, waren er nog 45 andere behoeftigen aan wie deze hulp geweigerd werd. Het aantal huishoudens dat zichzelf als behoeftig beschouwde was met andere woorden nog aanzienlijk hoger dan de bedelingslijsten van de Tafels doen veronderstellen. Hoe dan ook kunnen we stellen dat het aandeel ondersteunden tussen de 30 procent en 40 procent bedroeg gedurende de hele vroegmoderne periode, en dat het een voorlopig hoogtepunt bereikte rond het

en F. Vermeylen (eds.), *Doodgewoon: mensen en hun dagelijks leven in de geschiedenis: liber amicorum Alfons K.L. Thijs* (Antwerpen 2004) 45-62.

44. Berekeningen op basis van vn, nr. 181; Staten van Brabant, Cartons, nr. 399; vn, nr. 1197; A. Cosemans, *De bevolking van Brabant in de xviiide en xviiiide eeuw* (Brussel 1939) 53; J. Cuvelier, *Dénombrements de foyers en Brabant (xiv-xviiè siècles)* (Brussel 1956) 298-301; J.-J. Hoebanx, 'Examen de quelques dénombrements de maisons nivelloises, parmi lesquels deux recensements à des fins militaires (xvii-xviiiè siècles)', *Bulletin de la Commission Royale de l'Histoire* 157 (1991) 243-326.

midden van de achttiende eeuw. Spijtig genoeg beschikken we niet over aanduidingen met betrekking tot het aantal bedeelde armen aan het einde van de achttiende eeuw, zodat we wat de verdere ontwikkeling betreft enigszins in het duister tasten.

Ook het traceren van de zogenaamde fiscale armoede – het percentage huishoudens dat niet aangeslagen werd in de persoonlijke directe belastingen wegens te arm – werpt weinig licht op de zaak. Het primitief kadaster dat in 1686 te Nijvel (net als elders in Brabant) opgesteld werd, maakt melding van 30 tot 35 procent niet-belaste armen. In 1709, 1747 en 1755 vinden we telkens opnieuw een percentage van om en bij de 30 procent fiscaal armen, en aan het einde van het ancien régime, in 1796, bleek uiteindelijk 35 procent van de huizen niet belast wegens te arm.⁴⁵ Deze grote stabiliteit in het aantal fiscaal armen valt wellicht in hoofdzaak te wijten aan de inertie van de Brabantse directe belastingen sedert 1686. Bovendien werden niet de gezinnen rechtstreeks belast, maar wel de huizen waarin ze woonden. Aangezien vaak meerdere gezinnen een huis betrokken, werd in werkelijkheid, bijvoorbeeld in 1796, nog slechts 49 procent van de gezinnen belast. Ook het nagaan van de fiscale armoede kan ons dus weinig meer vertellen over hoe armoede in de achttiende eeuw beïnvloed werd door het proces van economische ontwikkeling. Wanneer de Franse overheid in 1800 haar hernieuwde huisbelasting instelde die niet langer op het verouderde kadaster uit de zeventiende eeuw gebaseerd was, bleek de armoede echter geenszins uit de Nijvelse straten verdwenen, aangezien nog steeds ruim 45 procent van de gezinnen niet getaxeerd werd wegens armoede.⁴⁶

Een onrechtstreekse indicatie voor armoede kunnen we eventueel nog zoeken in de kwaliteit van de behuizing. Het aantal personen per huis bleef in Nijvel gedurende het grootste deel van de achttiende eeuw stabiel – zeker in vergelijking met de razendsnelle stijging van het aantal individuen per huis die bijvoorbeeld voor het negentiende-eeuwse Antwerpen aangetoond werd.⁴⁷ In 1709 werd binnen de Nijvelse stadsmuren een huis gemiddeld door 4,75 personen bewoond. Dit liep vervolgens licht op tot 4,87 in 1755, en stabiliseerde nadien op 4,83 in 1796. Indien een oplopend aantal inwonende gezinnen per huis een indicatie voor stijgende armoede zou zijn (wat bevestigd wordt door de oververtegenwoordiging van door armenzorg onder-

45. Becijferd op basis van vN, nr. 1196 en Staten van Brabant, Registers, nr. 326 (1686); P. Jassogne en J. Taminioux, *Dénombrement de 1709, Nivelles*; Staten van Brabant, Cartons, nr. 399 en vN, nr. 1453; vN, nr. 1197 en vN, nr. 1460; Algemeen Rijksarchief Brussel, *Telling jaar iv. Nivelles* en vN, nr. 1628.

46. vN, nr. 2224.

47. Daar woonden in 1797 gemiddeld 4,88 personen per huis. In het begin van de negentiende eeuw zou dat gemiddelde daar een hoge vlucht nemen, zodat het in 1830 gestegen was tot 6,8 individuen per huis (Catharina Lis, *Social change and the labouring poor: Antwerp 1770-1860* (New Haven 1986), 74-84.).

steunden onder de huishoudens die in 1755 bij anderen inwoonden), lijkt het achttiende-eeuwse Nijvel op dat vlak relatief stabiel te zijn gebleven.⁴⁸ Indien er al van een betekenisvolle stijging sprake was, dan zou deze voornamelijk tijdens de eerste helft van de eeuw plaats gevonden hebben.

Een opvallende verandering in het demografisch patroon van de Nijvelse bevolking vinden we wel in de evolutie van het aantal ongehuwden in de stad. Daar waar in 1709 slechts 33 procent van de huishoudhoofden ongehuwd was, liep dit in 1755 op tot 44 procent en in 1796 tot maar liefst 59 procent.⁴⁹ Men zou kunnen veronderstellen dat deze stijging te wijten was aan een toenemende verarming of een afname van de economische levenskansen – wat het moeilijker maakte om op vroege leeftijd economische zelfstandigheid te verwerven en in het huwelijk te treden. In dat geval zouden de levenskansen op economisch vlak er voor velen schijnbaar sterk op achteruit gegaan zijn gedurende de achttiende eeuw. Voornamelijk die van de ambachtslieden (groep drie) en de laaggeschoolde arbeiders (groep vier) zouden er tussen 1755 en 1796 sterk op achteruit zijn gegaan (respectievelijk +24 en +34 procentpunten ongehuwden), terwijl de beroepslozen (groep nul) de groep met het grootste aantal ongehuwden bleef. Toch is de veronderstelde relatie tussen armoede of economische onzekerheid en het gehuwd zijn verre van een uitgemaakte zaak. Onder de huishoudens die in 1755 op de Tafels van de Heilige Geest ingeschreven stonden, bevond zich slechts een zelfde aandeel ongehuwden als in de rest van de stad – al kan dit wellicht ook aan de sociale politiek van de parochiale armentafels toegeschreven worden. Ook de huishuurgelden wijzen niet uit dat ongehuwden op economisch vlak gemiddeld genomen minder goed af zouden geweest zijn dan anderen.⁵⁰ Hoewel het snel stijgende percentage ongehuwde huishoudens in het achttiende-eeuwse Nijvel opvallend is, valt daaraan niet automatisch de conclusie te koppelen dat de stad tijdens diezelfde periode ook verarmde.

Noch het rechtstreeks bestuderen van de (fiscale) armoede, noch het bekijken van indirecte factoren zoals het aantal personen en gezinnen per

48. Ook het aantal huishoudens dat bij anderen inwoonde, bleef relatief stabiel tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw: van 29% in 1755 naar 31% in 1796.

49. P. Jassogne en J. Taminiaux, *Dénombrement de 1709, Nivelles*; vn, nr. 1197; Algemeen Rijksarchief Brussel, *Telling jaar 1v. Nivelles*. Het verschil tussen 1709 en 1755 kan ten dele verklaard worden door een andere afbakening van 'huishoudens' die in de telling van dat jaar gehanteerd werd. Selecteren we enkel de niet-inwonende huishoudens, dan blijft het aantal ongehuwden stabiel tijdens de eerste helft van de eeuw, maar blijft de stijging (met 18%) zich voor de tweede helft van de eeuw wel aftekenen. Ook als men een grote groep ongehuwde huishoudens – namelijk de huishoudens met vrouwen aan het hoofd – uit de selectie weert, blijft de stijging pertinent (8% tussen 1709 en 1755; 17% tussen 1755 en 1796).

50. Als men de decielen van de huishuurgelden kruist met het al dan niet gehuwd zijn, blijken deze in 1796 evenredig verdeeld over alle decielen, en in 1755 blijkt zich zelfs een wat groter aandeel ongehuwden in de hogere decielen op te houden.

huis en het aandeel ongehuwden, leveren blijkbaar een helder beeld op van de evolutie van de armoede in Nijvel tijdens de achttiende eeuw. Van een grote verarming op het einde van de eeuw, vinden we voorlopig geen bewijs.⁵¹ Hoe zat het echter met de interne sociale relaties en verhoudingen? In welke mate bracht de pre-industriële economische ontwikkeling te Nijvel een toenemende ongelijkheid teweeg? Bracht ze net als de *proto*-industriële of handelskapitalistische pre-industriële groei een uitgesproken sociale polarisatie met zich mee,⁵² of ging ze hand in hand met bredere middengroepen en een meer egalitaire inkomensverdeling?

Een beproefde methode om sociaal-economische ongelijkheid in het verleden te meten, is de analyse van zogenaamde huishuurgelden: belastingen op de geschatte of aangegeven (huur)waarde van het huis dat ieder huishouden betrok.⁵³ De achterliggende redenering is daarbij dat de waarde van het huis dat iemand bewoont in een min of meer vaste verhouding staat ten opzichte van diens totale inkomen.⁵⁴ Hoewel huishuurwaardebelastingen het voordeel bieden van een duidelijk gedefinieerd belastingscriterium, confronteren ze de historicus niettemin met de typische problemen die eigen zijn aan zowat alle fiscale bronnen uit de pre-industriële periode. Eén van de belangrijkste problemen is dat de volledige bevolking van een (stads)gemeenschap slechts zelden belast werd. Een deel van de stedelijke bevolking was immers eenvoudigweg te arm om belastingen te betalen, en werd in het geheel niet in belastingskohieren opgenomen.⁵⁵ Zoals reeds aangestipt werd, was dit in het vroegmoderne Nijvel niet anders, aangezien circa 30 procent van de huishoudens niet in de belastingslijsten vermeld werd. Niet alleen de allerarmsten werden in de huishuurbelastingen over het hoofd gezien, ook sociale groepen die inherent mobiel waren of die niet meer dan één of twee kamers in een

51. H. Bonenfant, *Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'ancien régime* (Brussel 1934).

52. Lis en Soly, *Poverty and capitalism*.

53. Williamson, *Did British capitalism breed inequality*; L. Soltow, *Distribution of wealth and income in the United States in 1798* (Pittsburgh 1989); Soltow en Van Zanden, *Income and wealth inequality*; J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld* (Gent 2002) 360-371; Juul Hannes en Eric Vanhaute, 'Economische verandering en inkomensongelijkheid. De inkomensverdeling in de Oost-Vlaamse steden in de negentiende eeuw', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 4:2 (2007) 86-109.

54. In werkelijkheid klopt dit uiteraard niet volledig. Zo treedt er een duidelijk afvlakking op in de bovenste regionen van de huiswaardeverdeling, waardoor de waargenomen ongelijkheid lager ligt dan de eigenlijke inkomensongelijkheid. Hoe rijker, hoe lager over het algemeen het percentage van het totale inkomen dat aan woonkosten besteed wordt. Dit is enerzijds een gevolg van Engel-effecten, maar anderzijds ook van een grotere druk op de 'onderzijde' van de immobiliënmarkten dan bovenaan.

55. Zie ook R. Goldthwaite, *The economy of Renaissance Florence* (Baltimore 2009) 563-564.

huis bewoonden, kregen zelden een vermelding.⁵⁶ Indien men een zicht wil krijgen op de totale ongelijkheid tussen *alle* huishoudens – laat staan personen – dient men dan ook gebruik te maken van bijschattingen voor het deel van de stedelijke bevolking dat in de belastingslijsten ontbreekt.

Voor nagenoeg elk jaar uit de achttiende eeuw vinden we in de Nijvelse archieven de belastingskohieren van twee afzonderlijke reeksen taxatie op de huishuurwaarde terug: de ‘taille ordinaire’ (vaak aangeduid als ‘les aides’) enerzijds, en de twintigste penning anderzijds.⁵⁷ In principe zouden deze uitermate geschikt moeten zijn voor het traceren van lange-termijnevoluties in de Nijvelse sociaal-economische ongelijkheden, ware het niet dat zij te lijden hebben onder een verregaande vorm van administratieve inertie. De basis voor de verdeling van beide belastingen werd gelegd in de tweede helft van de zeventiende eeuw – in respectievelijk 1667 en 1680 – en nadien kwam het steeds minder vaak tot een herschatting van die repartitie over de Nijvelse huizen. Zo waren deze belastingen in de achttiende eeuw verworden tot min of meer versteende lasten die aan een huis of perceel vastgehecht waren, zonder dat ze nog al te veel rekening hielden met tussentijdse veranderingen. Pas in de Franse periode zou een grootscheepse – maar weinig doortastende – hervorming van het belastingsstelsel aanleiding geven tot een volledige herschatting van de huishuurwaarden in Nijvel.⁵⁸ We presenteren in onderstaande tabel drie alternatieve maatstaven voor het meten van sociaal-economische ongelijkheid. De Gini-coëfficiënt vat de ongelijkheid van een (inkomens)verdeling samen in een maatstaf tussen 0 (totale gelijkheid) en 1 (maximale ongelijkheid). Ook een stijgende Theil-coëfficiënt duidt op toenemende ongelijkheid in de verdeling, al is deze bovenaan niet begrensd door 1. De ratio P75/P25 tenslotte, drukt de verhouding uit tussen de huishuurwaarde van het huishouden op percentiel 75 tegenover deze op percentiel 25.⁵⁹

56. Algemeen R. Jütte, *Poverty and deviance in Early Modern Europe* (Cambridge 1994). Gewoonlijk werd slechts de eigenaar of de principale huurder belast en vermeld.

57. vn, nrs. 1377-1499 en vn, nrs. 1501-1628. Algemeen: G. Bigwood, *Les impôts généraux dans les Pays-Bas autrichiens: étude historique de législation financière* (Leuven 1900); H. Coppens, ‘Fiscale bronnen voor de economische en sociale geschiedenis van het platteland’, *Bijdragen tot de Geschiedenis* 55 (1972) 141-171.

58. vn, nr. 2224. Zie in het algemeen: Jules Inglenbeek, *Impôts directs et indirects sur le revenu. La contribution personnelle en Belgique. L'einkommensteuer en Prusse. L'income-tax en Angleterre* (Brussel 1908).

59. De Gini-coëfficiënt varieert tussen 0 (absolute gelijkheid) en 1 (totale ongelijkheid), en is gebaseerd op de Lorenz-curve. Ze is voornamelijk gevoelig voor veranderingen rond de modus van de distributie. De Theil-coëfficiënt is de meest courant gebruikte van de zogenaamde ‘Generalized Entropy’ familie van ongelijkheidsmaatstaven, heeft het nadeel van niet beperkt te zijn tot een maximumwaarde van 1, maar heeft het voordeel ontleedbaar te zijn in afzonderlijke subgroepen (cf. infra). P75/P25 is een eenvoudige maatstaf voor de afstand tussen het eerste en het vierde kwartiel. Meer uitleg in D.G. Champernowne,

TABEL 4 Ongelijkheidsmaatstaven huishuurbelasting, Nijvel intra muros⁶⁰

Jaar	Gini-coëfficiënt, zonder extrapolatie	Theil-coëfficiënt, zonder extrapolatie	P75/P25, zonder extrapolatie	Gini-coëfficiënt, met extrapolatie	Theil-coëfficiënt, met extrapolatie	P75/P25, met extrapolatie
1525	0,350	0,202	3	0,542	0,509	8
1667	0,454	0,364	4	0,576	0,593	7
1680	0,368	0,220	3	0,501	0,422	7
1800	0,472	0,381	3	0,567	0,565	6

De ongelijkheidsmaatstaven in tabel 4 bieden slechts een ruw raamwerk voor de evolutie van de sociaal-economische ongelijkheid te Nijvel. De schattingen van 1667 en 1680 werden onafhankelijk van elkaar ondernomen. Het verschil in ongelijkheid tussen beide metingen valt wellicht voornamelijk aan administratieve en fiscale redenen toe te schrijven. Gezien de gedetailleerdheid van de (proto-)kadastrale expertise in 1680, is deze meting waarschijnlijk de meest betrouwbare van de twee.

Hoewel echt grote verschuivingen uitblijven, wordt een stijging van de ongelijkheid tussen het begin van de zestiende en het midden van de zeventiende eeuw gesuggereerd, evenals een daling tijdens de tweede helft van de zeventiende eeuw. Voor de achttiende eeuw tasten we grotendeels in het duister wat de precieze evolutie van de huishuurongelijkheid betreft. Wel is duidelijk dat er een toename van de ongelijkheid plaatsvond tussen het einde van de zeventiende en het einde van de achttiende eeuw, al valt deze stijging moeilijk precies te situeren. Het verdere verloop van de belastinglijsten die op de kadastralen uit 1667 en 1680 gebaseerd waren, laat een verdere daling tot circa 1700 vermoeden, gevolgd door een relatief scherpe stijging aan het begin van de achttiende eeuw – maar over de verdere evolutie blijven we goeddeels in het ongewisse. Hoewel het met andere woorden uit de huishuurbelastingen op te maken valt dat de verdeling der huishuurwaarden in

⁶⁰ 'A comparison of measures of income distribution', *Economic Journal* 84 (1974) 787-816; F.A. Cowell, *Measuring inequality* (Oxford 2000).

60. De extrapolaties in deze tabel zijn verkregen door het aantal ontbrekende arme huishoudens in de belastinglijsten ten opzichte van beschikbare demografische gegevens uit hetzelfde jaar bij te schatten via lognormale extrapolatie – waarbij we er dus van uit gaan dat deze op lognormale wijze zouden verdeeld zijn (met dank aan prof. Karel Van Den Bosch, csb, Universiteit Antwerpen voor hulp bij de praktische uitvoering van deze methode). Als maximumwaarde voor de bijgeschatte waarnemingen werd telkens de laagste of op één na laagste huurwaarde genomen van een volledig huis. Bronvermeldingen: 1525: VN, nr. 268 en Cuvelier, *Dénombrements*, 298-301. Voor 1667: VN, nr. 1382. 1680/1686: VN, nr. 1194; VN, nr. 1196; VN, nr. 1529. Tenslotte 1796/1800: VN, nr. 2224 en ARAB, *Telling jaar IV. Nivelles*.

de loop van de achttiende eeuw minder egalitair werd, kunnen we niet precies vaststellen of dit in de eerste dan wel de tweede helft van de eeuw gebeurde.

TABEL 5 *Kwintiel aandelen in de totale belastingopbrengst op huishuurwaarden (in procenten)*⁶¹

<i>Kwintiel</i>	<i>1680</i>	<i>1800</i>
1 (laagste)	6	4
2	11	8
3	16	14
4	23	22
5 (hoogste)	44	52

Tabel 5 toont de gemeten ongelijkheidstoename tussen 1680 en 1800 vanuit een ander perspectief. Elk kwintiel vertegenwoordigt 20 procent van de stedelijke (getaxeerde) bevolking, gerangschikt van laag (kwintiel 1) naar hoog (kwintiel 5). De aandelen van de onderste drie kwintielen namen merkelijk af: in 1680 bracht de armste 60 procent van de bevolking nog 33 procent van de belastingopbrengst op, maar tegen 1800 was dit nog maar 26 procent. De getaxeerde rijkdom van het bovenste kwintiel steeg daarentegen spectaculair: in 1680 was de rijkste 20 procent van de bevolking goed voor 44 procent van de belastingopbrengst, tegen 1800 was dit maar liefst 52 procent. Dit suggereert een tendens tot polarisatie tijdens de achttiende eeuw.

Ook de evolutie van een typisch pre-industrieel statussymbool bij uitstek – het houden van dienstpersoneel – onderschrijft deze laatste vaststelling. Zowel in absolute als in relatieve termen vond tijdens de tweede helft van de eeuw een stijging plaats van het aantal huishoudens dat dienstpersoneel in huis nam. Daar waar in 1709, 1747 en 1755 ongeveer 17% van de huishoudens over dienstpersoneel beschikte, was dit tegen 1796 licht gestegen tot 19%. Het totaal aantal dienstboden in de stad nam daarmee evenzeer een uitbreiding (van 198 naar 223), en vertegenwoordigde tussen de vijf en zes procent van de Nijvelse bevolking – het merendeel vrouwen. De groeiende ongelijkmatigheid in de aanwezigheid van dienstpersoneel wijst tegelijkertijd op een licht toenemende polarisatie in de tweede helft van de achttiende eeuw, die wellicht correspondeert met de verbeterde sociaal-economische positie van de bovenste lagen van de Nijvelse samenleving: terwijl het dienstpersoneel in rijke huishoudens merkelijk toenam, viel het in de middelste regionen van de sociaal-economische piramide net terug. Om de verschuivingen achter deze

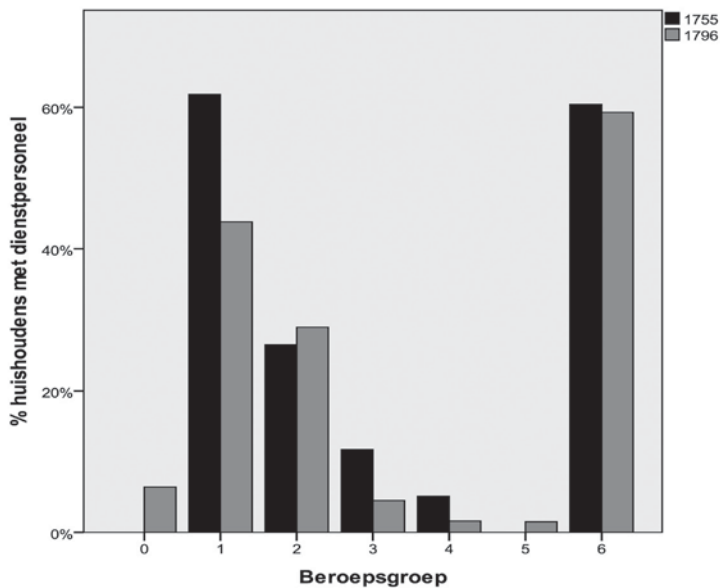
61. Voor de bronvermeldingen, zie voetnoot 60. Hierbij mag opgemerkt worden dat de kwintielverdelingen van de 'gewone taille' in 1709, 1747 en 1793 alle identiek zijn aan die het kadaster uit 1681 – ter illustratie van de inertie van het bronnenmateriaal.

evolutie nader te onderzoeken, is het noodzakelijk de sociaal-economische evoluties nader te beschouwen per beroepsgroep.

Een dynamische sociale structuur: socio-economische verschuivingen per beroepsgroep

De globale sociale veranderingen tijdens de achttiende eeuw mogen dan wel moeilijk te achterhalen zijn, voor zover ze te reconstrueren vallen, wijzen ze noch op het beeld van een uitgeholde middenklasse en stijgende verpaupering, noch op de opgang van welvarende middengroepen van 'kapitalisten-in-spe'. Ook al bleef het aandeel van de zelfstandige beroepsgroepen in de Nijvelse economie stabiel, of nam het zelfs licht toe tijdens de tweede helft van de eeuw, dan resulteerde dit klaarblijkelijk *niet* in een meer egalitaire sociaal-economische verdeling – wel in tegendeel. Nagaan welke repercussies de economische groei 'van onderaf' dan wel had op de Nijvelse sociale structuur vergt een gedetailleerder blik op de sociaal-economische verhoudingen tussen de diverse sociale groepen.

GRAFIEK 1 *Percentage huishoudens met dienstpenseel per beroepsgroep, Nijvel 1755-1796*

We blijven daarvoor in eerste instantie bij de verdeling van het huispersoneel over de Nijvelse bevolking. Grafiek 1 geeft voor elke socio-professionele groep uit tabel 3 het percentage huishoudens weer dat dienstpenseel in huis had, en dit respectievelijk in 1755 en 1796. Niet verwonderlijk komen

de vrije beroepen en renteniers (groepen één en zes) hier het sterkst uit de hoek. In beide groepen bezat meer dan de helft van de huishoudens in 1755 dienstpersoneel – een duidelijke indicatie van hun welvaart. Net zoals er tussen 1755 en 1796 een grote achteruitgang van het dienstpersoneel in de middelste regionen van de fiscale distributie optrad, zien we dat het percentage huishoudens met dienstpersoneel in de beroepsgroep van de ambachtslieden (groep drie) sterk daalde (grafiek 1): van vijftien procent naar vijf procent. Het lijkt er dus op dat de toegenomen centraliteit van Nijvel er niet toe leidde dat voor het merendeel van de ambachtslieden de sociaal-economische positie comfortabel genoeg bleef om huispersoneel in dienst te nemen.

Wordt deze ruwe indicatie voor de veranderende sociale positie van de Nijvelse middengroepen ook bevestigd door een confrontatie van de beschikbare beroepsgegevens met fiscale bronnen? We verlaten ons op de relatieve bijdrage van de diverse beroepsgroepen in de huishuurbelastingen in het midden en het einde van de achttiende eeuw om na te gaan welke sociaal-economische posities zij vertegenwoordigden in de stedelijke hiërarchie. Maken we een rangorde op van de relatieve welvaart van de diverse professionele groepen in 1755 en 1796, gebaseerd op hun mediane (middelste) percentiel en gemiddelde Z-score van het huishuurgeld per beroepsgroep, dan krijgt men relatief voorspelbare resultaten (tabel 6).⁶² De vrije beroepen, hogere ambtenaren en renteniers (groepen een en zes) komen daarbij bovenaan de rangschikking terecht, gevolgd door de handelaars en lagere ambtenaren (groep twee). Helemaal onderaan vinden we dan weer de laag- en ongeschoolde arbeiders (groepen vijf en zes).

Men kan zich bij dergelijke stratificaties echter de vraag stellen in hoeverre zij betekenisvolle opdelingen van de pre-industriële samenleving belichamen. Net als elders in de pre-industriële stedelijke wereld zijn de verschillen in belastingaanslag *binnen* elke beroepsgroep immers bijzonder groot.⁶³ Wanneer we de totale huishuuringelijkheid in 1755 per beroepsgroep ontleden, dan blijkt dat slechts zestien procent van de totale ongelijkheid verklaard kan worden door de ongelijkheid *tussen* de verschillende beroepsgroepen,

62. De Z-score van een observatie geeft telkens de relatieve positie van die observatie ten opzichte van het rekenkundig gemiddelde, uitgedrukt in eenheden standaardafwijking. Een Z-score van 0 is gelijk aan het gemiddelde, een Z-score van +1 ligt één standaardafwijking boven het gemiddelde, en -1 één standaardafwijking onder dat gemiddelde. Het mediane percentiel drukt de mediane huishuurbelasting binnen een bepaalde beroepsgroep uit als percentielwaarde van de totale belastingopbrengst voor de gehele stedelijke bevolking. Zo kwam de mediane huishuurbelasting van niet-geschoolde arbeiders (groep 5) in 1755 bijvoorbeeld overeen met het 24e percentiel (P₂₄) van de totale belastingopbrengst voor de gehele stedelijke bevolking: een kwart van de aangeslagen Nijvelse gezinshoofden betaalde minder belasting dan de doorsnee niet-geschoolde arbeider; drie kwart meer.

63. Zie bijvoorbeeld voor het zestiende-eeuwse 's-Hertogenbosch: Hanus, *Taxes, Occupation and Social Class*.

terwijl 84 procent verklaard wordt door de ongelijkheid *binnen* diezelfde groepen.⁶⁴ Het achttiende-eeuwse Nijvel was met andere woorden geen zuivere ‘klassenmaatschappij’ waarbij uitsluitend de professionele klasse determinerend zou zijn voor de sociaaleconomische positie. Het blijft in wat volgt belangrijk om er zich rekenschap van te geven dat de beroepsgroepen geen homogene blokken vormden, en onderling een grote verscheidenheid vertoonden.⁶⁵

TABEL 6 *Samenvattende statistieken beroepsgroepen en huishuurgelden, Nijvel, 1755-1796*

Beroepsgroep	Mediaan percentiel [*]		Gemiddelde Z-score		Gini-coëfficiënt	
	1755	1796	1755	1796	1755	1796
1. Vrije beroepen, ...	79	72	0,63	0,21	,25	,33
2. Handelaars, ...	67	56	0,12	-0,07	,30	,43
3. Ambachtslieden, ...	53	36	-0,12	-0,41	,32	,42
4. Laag-geschoolde arbeiders	43	33	-0,41	-0,47	,38	,33
5. Niet-geschoolde arbeiders	24	49	-0,71	-0,23	,27	,27
6. Renteniërs	69	92	0,64	1,65	,39	,39

* Zie voetnoot 62.

Welke evoluties vallen er nu te onderscheiden in de sociale positionering van de diverse beroepsgroepen tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw (tabel 6)? Een eerste opvallende vaststelling is – net als bij het bezit van dienstpersioneel – de relatieve achteruitgang van de professionele middengroepen (groepen twee en drie). Het mediane (middelste) percentiel van de groep der (klein)handelaars en ambtenaren (groep twee) ging er met tien percentiel-punten op achteruit, terwijl de ambachtsgroep (groep drie) haar relatieve sociaal-economische positie gevoelig zag dalen.⁶⁶ Ondanks de stabiele numerieke omvang van de professionele middengroepen tijdens de groeifase in de tweede helft van de eeuw, ging hun sociale positie er gemiddeld genomen dus *niet* op vooruit. Deze evolutie wijst mogelijk op een proletariseringsproces

64. De totale Theil-coëfficiënt bedraagt 0,20951. De between-group inequality is 0,03386 en de within-group inequality 0,17565. Een opdeling volgens economische sectoren (landbouw, nijverheid, handel & verkeer, diensten en renteniërs) brengt het er nog slechter vanaf: slechts 7% van de totale ongelijkheid kan in zo'n geval verklaard worden door de ongelijkheid tussen de diverse sectoren.

65. Dit wil uiteraard niet zeggen dat het bestuderen van beroepsgroepen daarom minder relevant zou zijn voor het opsporen van sociale veranderingen als gevolg van economische transformaties.

66. Hoe de levensstandaard van deze huishoudens in absolute zin evolueerde, valt moeilijk te achterhalen, maar in een context van stabiele of dalende reële lonen lijkt het weinig waarschijnlijk dat de relatieve achteruitgang louter te wijten was aan een verbeterde positie in absolute zin van andere beroepsgroepen.

binnen de ambachtelijke sector, maar de tellingen verschaffen ons te weinig informatie over de verhouding tussen het aantal meesters en knechten of gezellen om daar uitsluitel over te verschaffen. Dat de typisch verzorgende beroepsgroepen hun sociaal-economische positie allerminst wisten te verbeteren door de *urbanization from below*, wordt treffend geïllustreerd door het voorbeeld van de bakkers en de kleermakers.

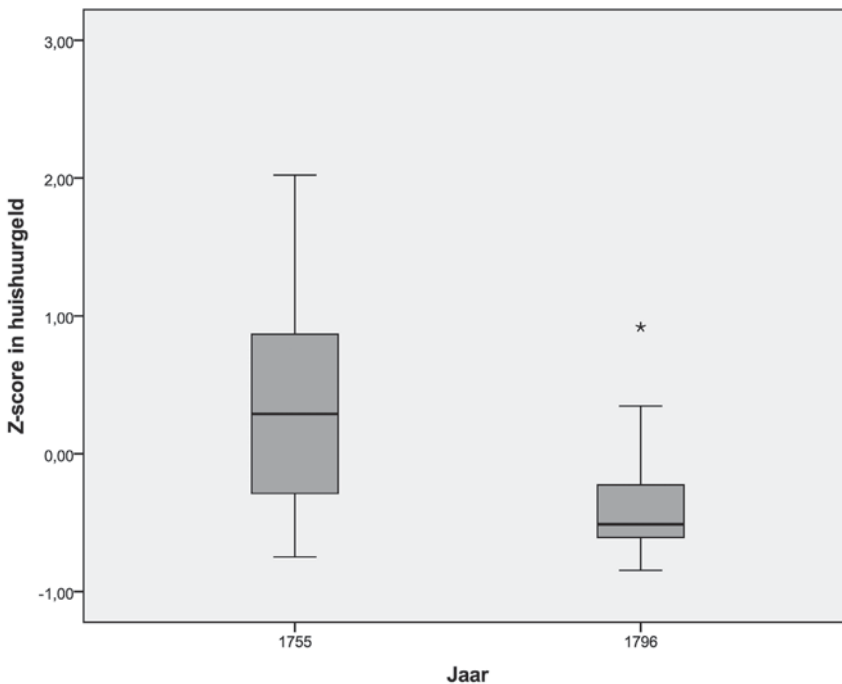
TABEL 7 Sociaal-economische positionering bakkers, Nijvel 1755-1796

	Mediaan percentiel*	Gemiddelde Z-score	% met dienstpersoneel	N (gekoppeld)**
1755	74	0,43	50	12 (10)
1796	40	-0,34	17	23 (14)

* Zie voetnoot 62.

** Geeft het aantal bakkers in de telling weer, en tussen haakjes het aantal daarvan dat teruggevonden kon worden in de corresponderende huishuurbelasting.

GRAFIEK 2 Boxplot van de percentielen in de huishuurbelasting bakkers, Nijvel 1755-1796⁶⁷

67. De 'box' wordt afgebakend door de kwartielen van de distributie, terwijl de verticale lijnen informatie verschaffen over de staarten van de verdeling. De zwarte lijn binnen de box duidt de mediaan aan.

De bakkers in Nijvel behoorden rond het midden van de achttiende eeuw duidelijk tot de meer gegoede helft van de samenleving (tabel 7): precies de helft van hen had dienstpersoneel in huis, terwijl 70 procent van de stedelijke huishoudens een huishuurwaarde kende die lager lag dan die van de bakkers. Hun sociale positie ging er in de loop van de achttiende eeuw echter duidelijk op achteruit. Niet alleen betaalden ze gemiddeld genomen heel wat minder in de huishuurbelasting, ook hadden steeds minder bakkers de luxe om dienstpersoneel in huis te halen. Terwijl het aantal bakkers toenam, ging hun sociaal-economische positie erop achteruit. Een zelfde verhaal kan men over de Nijvelse kleermakers schrijven (tabel 8 en grafiek 3). Hun beginpositie was rond het midden van de eeuw heel wat minder comfortabel dan die van de bakkers, maar ook zij gingen er duidelijk nog op achteruit.

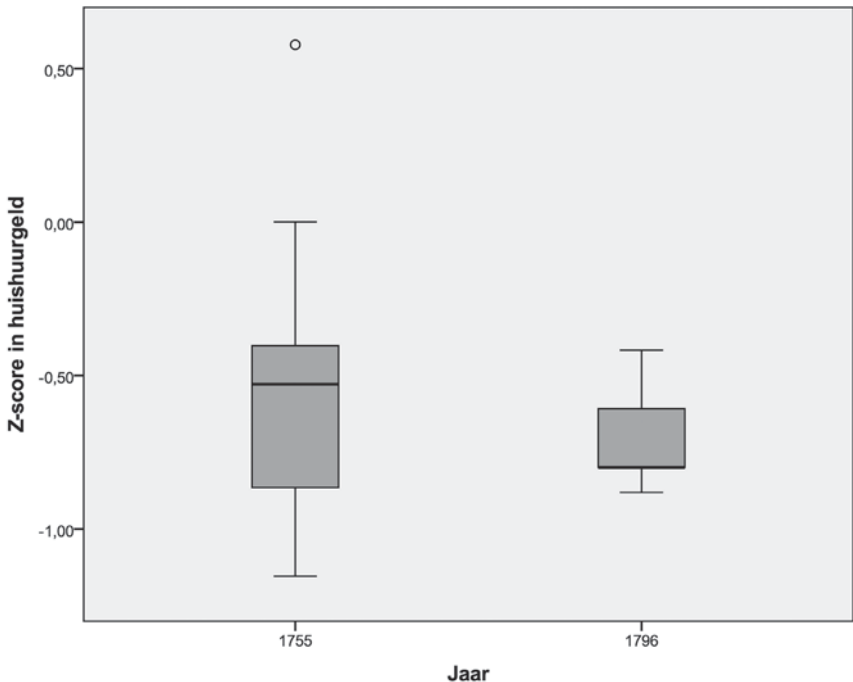
TABEL 8 Sociaal-economische positionering kleermakers, Nijvel 1755-1796

	Mediaan percentiel*	Gemiddelde Z-score	% met dienstpersoneel	N (gekoppeld)**
1755	41	-0,53	0	25 (14)
1796	14	-0,70	3	38 (11)

* Zie voetnoot 62.

** Geeft het aantal kleermakers in de telling weer, en tussen haakjes het aantal daarvan dat teruggevonden kon worden in de corresponderende huishuurbelasting.

GRAFIEK 3 Boxplot van de percentielen in de huishuurbelasting kleermakers, Nijvel 1755-1796

De professionele middengroepen slaagden er blijkbaar niet in te profiteren van de *urbanization from below*. Wie daar wel in slaagde, was de groep der renteniers (groep zes, tabel 6), waarvan de relatieve sociale positie sterk vooruit ging. De verklaring dient wellicht gezocht te worden in de sterk stijgende pachtprizen tussen 1755 en 1796 die althans voor de renteniers met grond- of rentebezit in het omliggende platteland een aanzienlijke stijging van hun inkomsten zal teweeg hebben gebracht. Bovendien valt op hoe deze groep in 1796 veel homogener was dan in 1755, en de onderlinge ongelijkheid dan ook sterk afnam. Daar waar de renteniers in 1755 nog heel wat huishoudens van bescheiden sociaal-economische positie telden, was het in 1796 een zo goed als exclusief rijke groep geworden.

Welke impact hadden de ontwikkelingen van de tweede helft van de achttiende eeuw ten slotte op de textielsector te Nijvel? We trachten eerst de top van het de textielactiviteit in beeld te krijgen: de handelaars. Aangezien de telling van 1796 zeer summier blijft over de precieze activiteiten van handelaars, valt het moeilijk om een onderscheid te maken tussen groot- en kleinhandel, tussen winkeliers en kooplieden, of tussen zij die in de groot-schalige exporthandel actief waren en zij die de thuismarkt verzorgden. De brede groep personen actief in distributie en handel ging er enigszins op achteruit in de tweede helft van de achttiende eeuw, maar dat zegt weinig over de lotgevallen van de handelaars die instonden voor de export van de Nijvelse textielproductie. Uit de patentbelasting van 1801 valt echter een groep van negen textielhandelaars te identificeren die ook in de telling van 1796 en de huishuurbelasting van 1800 kunnen teruggevonden worden.⁶⁸ Vergelijken we hen met de textielhandelaars uit de telling van 1755, dan blijkt dat hun sociaal-economische positie zo goed als onveranderd bleef.⁶⁹

De oprichters en eigenaars van de Nijvelse textielmanufacturen, een min of meer nieuwe sociaal-economische groep in de achttiende eeuw, vallen nog moeilijker in de bronnen te traceren dan de handelaars. De teruggevonden eigenaars van de grote textielmanufacturen die in de industriële telling van het jaar 1764 vermeld worden, behoorden in ieder geval in 1755 reeds tot de rijkste vijftien procent van de Nijvelse bevolking.⁷⁰ Of zij zich al dan niet

68. VN, nr. 2231.

69. In 1755 hadden de textielhandelaars een gemiddeld percentiel van P 71 en een mediaan percentiel van P 79. Een kleine halve eeuw later was dat respectievelijk P 69 en P 83.

70. Het gaat om: Felix Du Sausoy (eigenaar van een linnenmanufaktur met 83 à 93 loonarbeiders; in 1755 behoort hij tot P 91, heeft hij één dienstmeisje in huis en is hij tegelijk schepen van de stad; zijn zoon behoort in 1796 tot P 96 en heeft eveneens één dienstmeid in huis); François Lazart (linnenmanufaktur met 84 à 94 loonarbeiders; in 1755 percentiel P 89, geen dienstponeel, wolwerker); Nicolas Mercier (linnenmanufaktur met 15 loonarbeiders; in 1755 percentiel P 98, twee personen als dienstponeel in huis, handelaar). Vergelijk met John Smail, *The origins of middle-class culture: Halifax, Yorkshire, 1660-1780*

wisten te handhaven in de tweede helft van de achttiende eeuw, valt uit het beschikbare bronnenmateriaal niet op te maken.

De exportgerichte textielnijverheid kende niet alleen winnaars maar ook verliezers. Getuige daarvan de evolutie van de sociale positie van de wevers in Nijvel. De achteruitgang van de wevers in de belastingslijsten (gemiddeld van P29 naar P20) dient kritisch benaderd te worden, aangezien het percentage wevers dat in de belastingslijsten kon teruggevonden worden er sterk op achteruitging (van 45 naar 9 procent). Steeds minder wevers waren in de loop van de achttiende eeuw immers in staat belastingen op te brengen, en steeds vaker kwamen ze aldus onder de fiscale armoedegrens terecht. De (relatieve) sociaal-economische achteruitgang van deze groep was derhalve veel groter dan de fiscale gegevens op het eerste zicht laten vermoeden. Hetzelfde fenomeen gaat op voor de rest van de textielsector, waarvan in 1796 nog slechts vijf procent van de huishoudens kon teruggevonden worden in de corresponderende belastingslijsten. De werkelijke achteruitgang van de geproletariseerde arbeiders in de Nijvelse exportnijverheid was dan ook heel wat groter dan de gegevens in tabel 9 doen vermoeden. De oorzaken daarvoor vallen te zoeken in de dalende reële lonen en de stijgende werkloosheid en ondertewerkstelling in de textielnijverheid.⁷¹

Conclusies

De economische ontwikkeling die Nijvel, net als vele andere kleine en middelgrote steden, in de tweede helft van de achttiende eeuw doormaakte, werd wellicht sterk gedreven door een toegenomen vraag naar centrale diensten en producten op het omringende platteland. Deze was op haar beurt het gevolg van snel stijgende bevolkingsaantallen en een verbeterende agrarische productiviteit. Het effect op de Nijvelse economie en sociale structuur bleef niet uit: het aantal geschoolde, zelfstandige ambachtslieden nam licht toe, terwijl het aandeel geproletariseerde ongeschoolde arbeiders afnam. Toch gaf deze *urbanization from below* geen aanleiding tot een minder ongelijke welvaartsverdeling.⁷² Voor zover de bronnen ons daarover inlichten, was armoede in Nijvel aan het einde van het ancien régime nog zeker even wijd verspreid als voorheen. De ongelijkheid van huishuurwaarden – een *proxy* voor inkomensongelijkheid – duidt zelfs op een stijgende ongelijkheid tijdens de achttiende eeuw. Tekenend is dat de professionele middengroepen uit de verzorgende sector hun sociaal-economische positie drastisch achteruit zagen gaan. Het

(Ithaca 1994), die net bij deze groep in de tweede helft van de achttiende eeuw het ontstaan situeert van een klassebewustzijn bij de Engelse middenklasse.

71. Klep, *Bevolking en arbeid*, 224-228.

72. Vergelijk met Blondé, *Een economie met verschillende snelheden*, passim.

waren niet de middengroepen die de vruchten konden plukken van de impuls tot urbanisatie en economische ontwikkeling in de tweede helft van de achttiende eeuw, maar wel de stedelijke renteniers. Zij vormden aan het eind van de eeuw een rijkere en homogener groep dan voordien.⁷³ De ontwikkelingen in de exportgerichte textielsector waren op sociaal vlak ondertussen al evenmin gunstig te noemen. Hoewel moeilijk te vatten in het beschikbare bronnenmateriaal, treffen we toch tekenen van een voortschrijdende verarming van de krimpende groep personen tewerkgesteld in de textielsector.

De tweede helft van de achttiende eeuw laat weinig ruimte voor het schetsen van een rooskleurig beeld. Toenemende ongelijkheid en onverminderde armoede gingen gepaard met een sociale achteruitgang van de socio-professionele middengroepen. Indien er al enige sprake was van ‘welvaartscreatie van onderaf’, dan werden de herverdelende gevolgen daarvan ruimschoots gecompenseerd door de niet aflatende bevolkingsgroei en migratie vanuit het platteland. Reeds geruime tijd vóór de doorbraak van de industriële revolutie in de zuidelijke Nederlanden holden malthusiaanse krachten de veerkracht van de stedelijke economie uit.⁷⁴

Over de auteur

Wouter Ryckbosch (1984) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Gent, waar hij zijn licentiaatsdiploma behaalde met een verhandeling over de Gentse stadsfinanciën aan het einde van de middeleeuwen (gepubliceerd als *Tussen Gavere en Cadzand*). Sindsdien is hij als aspirant van FWO-Vlaanderen verbonden aan het Centrum voor Stadsgeschiedenis van de Universiteit Antwerpen, waar hij een doctoraatsverhandeling voorbereidt over materiële cultuur en sociale ongelijkheid in het vroegmoderne Aalst.

E-mail: Wouter.ryckbosch@ua.ac.be.

73. Daarmee worden de veronderstellingen van het model van Paul Klep op sociaal vlak grotendeels bevestigd: Klep, *Bevolking en arbeid*, 320, 328.

74. Vergelijk met Segers, ‘Oysters and rye bread’.